

Марат Закіров, к. і. н.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Marat Zakirov, PhD in History

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

THE PROBLEM OF FORMATION OF MODERN UKRAINIAN STATE IDENTITY: GEOPOLITICAL AND SOCIO-CULTURAL ASPECTS

This paper analyzes the problems of harmonizing national and ethnic interests in the structure of the state identity of polyethnic states. It is emphasized the conditionality of identity problems by the character of previous historical experience of state building and the socio-cultural features of society. The article determines the role of geopolitical factors in the process of formation of modern identity of independent states. The author emphasized that an identity is a multileveled dynamic structure that is subject to creation in the process of interaction of subjects. The problem of identity is sharply actualized at the time of transformations, births and the formation of new social and political configurations. The formation of modern Ukrainian state identity requires the definition and observance of national state traditions.

Key words: state identity, geopolitics, globalization, political myth, socio-cultural space.

У програмах і різноманітних стратегіях державного розвитку, що час від часу пропонуються різними політичними рухами й активно обговорюються у суспільстві, центральне місце займають економічні, соціальні і політичні проблеми. Натомість відносно рідко звертається увага на феномен державної ідентичності. Водночас, ні яким чином не применшуючи роль і значення вище зазначених проблем, слід визнати, що цей фактор має не менш важливе, а може, навіть, і вирішальне значення для забезпечення ефективного державотворення. У підсумку саме державна ідентичність визначає ступінь консолідації народу, готовність громадян до завзятої протидії як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. Не випадково і у вітчизняній, і у закордонній науці вже створено чималий масив різноманітних досліджень проблем ідентичності у широкому спектрі гуманітарного знання. Через вивчення феномену ідентичності науковці намагаються віднайти адекватні відповіді на складні виклики сьогодення, що знов актуалізує соціокультурні і геополітичні проблеми, які, як це здавалося донедавна, вже значною мірою були позбавлені загрозливої гостроти.

Підходи до визначення національної ідентичності та їх основні особливості аналізує О. Дашевська¹. Дослідниця вивчає окремі аспекти проблеми конструювання ідентичності. У праці Я. Грицака обґрунтовується потреба парадигмальної зміни в поглядах на природу націоналізму та його вплив на політичну стабільність². Автор наголошує, що вагу національного чинника в публічному дискурсі неабияк перебільшено, адже проблеми українського суспільства пов'язані не так із ідентичностями, як із цінностями, які сповідують еліти та громадяни. Роль України в російській національно-державній самоідентифікації висвітлює М. Рябчук³. Автор стверджує, що уявна «втрата України» відкриває для росіян шанс радикальної ревізії архаїчного державоцентричного світосприйняття й формування національної ідентичності громадянського типу. Український соціум у контексті його субкультурної диференціації й ціннісної варіативності

¹ Дашевська, О.В. (2015). Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного визначення України. *Сучасне суспільство*, 2, 50 – 59.

² Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика.

³ Рябчук, М.Ю. (2015). Російський вимір «української кризи». *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*, 1, 115 – 129.

висвітлюється у праці Л. Нагорної¹. Дослідниця аналізує місце і роль соціокультурних ідентичностей із врахуванням домінуючих у різних сегментах поляризованого соціуму ціннісних настанов та поведінкових стереотипів. Сучасний етап трансформації української національної ідентичності, що відбувається під впливом процесів глобалізації та регіоналізації, аналізує Н. Пелагеша². Авторка зосереджує увагу на дослідженні наднаціональної європейської та панросійської ідентичності, що впливають на українську національну ідентичність. Комплексне дослідження української ідентичності у взаємообумовленості національного й етнічного складників та ідентичності держави і країни проводить М. Степико³. Аналіз історико-культурних засад становлення української нації розглядаються автором у взаємозв'язку із сучасними завданнями розбудови незалежної держави. Дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі XX і XXI ст. аналізує О. Гнатюк⁴. Дослідниця розглядає різні рівні та виміри українських дискусій на основі вивчення сучасного дискурсу ідентичності і їхнього впливу на перетворення ідентичності на культурну і політичну дійсність.

Детальне ознайомлення з історіографією проблеми свідчить, що багатогранне явище державної ідентичності потребує подальшого дослідження. Зокрема, слід з'ясувати обумовленість проблем ідентичності характером попереднього історичного досвіду державотворення і соціокультурними особливостями суспільства. Визначити роль геополітичних чинників у складному процесі становлення модерної ідентичності незалежних держав. Прояснити можливі складнощі у питанні узгодження національних і етнічних інтересів у ціннісній структурі державної ідентичності поліетнічних держав.

Під державною ідентичністю розуміють образ держави, з яким себе ототожнює більшість населення країни і великі соціальні групи. Одним із ключових факторів формування державної ідентичності є особливості процесів формування геополітичних і цивілізаційних ознак самоідентифікації конкретної держави як суб'єкта цивілізаційного процесу і світової політики. Зазвичай вони знаходять своє відображення в численних історичних школах і дослідженнях, присвячених «місії» тієї чи іншої нації або соціокультурної спільноти у глобальному масштабі. Такі месіанські концепції, як правило, ґрунтуються на ідеї поділу світу на «своїх» і «чужих» в різних культурних, теофілософських або геоструктурних дихотомічних вимірах, таких як цивілізація – варвари, носії божественної ідеї – віровідступники, центр світу – околиця і т.д.⁵

Саме така месіанська ідея проходить через всю російську історію аж до комунізму. Початки цієї месіанської свідомості були закладені ще в Середньовіччі історіософською концепцією інока Філофея про «Москву – Третій Рим», і, за словами М. Бердяєва, ця ідейна традиція про месіанську роль Росії не перервалася навіть у радянський період, а лише трансформувалася в ідеологію Третього Інтернаціоналу⁶. Більш того, аналіз орієнтирів державної самоідентифікації, що їх висуває політичне керівництво сучасної Російської Федерації, підтверджує, що ця ідея не втратила актуальності і сьогодні.

У цьому контексті великого значення набуває наявність чітко визначених реперних точок державної самоідентифікації, які пов'язані з історіософськими, ідейно-теоретичними і культурними традиціями. Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Е. Сміт, підкреслюючи роль історичного чинника в процесі становлення національної ідентичності, зазначав: «націям необхідно звертатися до міфів і минулого, щоб виправдати свою відмінність, підтвердити свою колективну «індивідуальність» в кожному поколінні через ритуали, церемонії, політичні міфи і символи, мистецтво і історію»⁷.

Ідея месіанського покликання Росії і російського народу і є одним із таких символів і міфів російської державної самоідентифікації, який продовжує впливати і на свідомість людей,

¹ Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: настки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

² Пелагеша, Н.Є. (2008). *Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації*. Київ: НІСД.

³ Степико, М.Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. Київ: НІС.

⁴ Гнатюк, О. (2005). *Процання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика.

⁵ Бушуєв, В.В. (2011). Национально-государственная идентичность в современном мире и роль исторической политики в ее формировании (теоретико-методологический анализ). *Вестник МГГУ им. М.И. Шолохова*, 4, 81.

⁶ Бердяєв, Н.А. (2000). *Русская идея*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 14.

⁷ Smith, A. (1992). National identity and idea of European unity. *International Affairs. Cambridge*, 1, 67.

і на реальну політику держави. Тому цілком слушною є думка українського дослідника Р. Кіся, який наголошує: «... мусимо добре знати цю російську ідею. Адже ідея ця не тільки усе ще спроможна виплоджувати нові ідеологічні химери та нові світоглядні монстри, але й самі стосунки людські перетворювати у щось монструозне»¹.

Не менш виразно виявляється у сучасному російському геополітичному дискурсі, що значною мірою живиться євразійськими і неєвразійськими ідеями, зазначений Л. Люксом східний ізоляціонізм. «Євразійці вважали, що Росії немає чого робити в Європі... майбутнє Росії полягає не в тому, аби відродитися як європейська держава, а в тому, аби очолити всесвітній антиєвропейський Рух»². Одним з наслідків рецидиву зазначеного німецьким дослідником ізоляціонізму є конфронтаційне мислення, яке реанімувало, здавалося б, назавжди забуту риторичку протистояння двох політичних систем.

Як свідчать трагічні події останніх років, відтворення традиційної парадигми російської державності особливо небезпечним виявилось для України, оскільки за думкою польської дослідниці Е. Бояновської: «Україна з її киево-руської спадщиною та іншими елементами історичного символізму залишається ключовим елементом імперської міфології та самоідентифікації, а тому її втрата означає для більшості росіян щось набагато більше, ніж втрату суміжної території, колоніальних ресурсів чи імперського статусу та престижу»³.

Слід зазначити, що до негативного зовнішнього ідейно-інформаційного впливу додається і внутрішньо український дискурс ідентичності. Як зазначає Л.П. Нагорна, в Україні проблеми співвідношення мови і влади, вербальних стратегій у політиці, політичній міфотворчості розробляються здебільшого в руслі «навколонаукової» публіцистики і тому часто постають у спрощеному, вульгаризованому вигляді. Яскравим прикладом цього може бути метафора «двох Україн», яка перетворилася у модний евфемізм і своєрідну «антицінність», негативно впливаючи на політичний клімат у державі. Побудована на цій міфологемі «магія слів» являє собою стійкий конструкт суспільної свідомості і відчутно блокує раціонально-критичне сприйняття як історичного минулого України, так і сучасних соціокультурних реалій⁴. Таким чином, політичні міфи і символи за умов їхнього невірного трактування або формулювання замість консолідуючої, конструктивно-позитивної ролі відіграють негативну, конфронтаційну і дезінтегруючу роль.

Детальний аналіз факторів, які впливають на ідентифікаційний вибір держави, показує, що сучасні дослідники виокремлюють: по-перше – раніше сформовані, обумовлені попереднім соціально-історичним розвитком особливості політичної культури конкретного суспільства; по-друге – особливості самоідентифікації національних політичних еліт, що зумовлюється їх розумінням свого місця в історії, політичними, культурними уявленнями і моделями поведінки. Крім того, вибір «ідентичності» державою в сучасному світі серйозним чином обмежений низкою внутрішніх і зовнішніх параметрів. До внутрішніх обмежень може бути віднесений широкий спектр ситуаційних чинників, будь-то економічна залежність держави, політичні настрої, домінуючі в суспільстві тощо. Зовнішні обмеження можуть мати як об'єктивні підстави (наприклад, інтереси інших акторів мирового політичного процесу, конкретні військово-політичні конфігурації, що склалися в регіоні), так і вагому суб'єктивну складову – історично усталене сприйняття конкретної держави як «ворога», або образ «тоталітарної» держави, або держави «що не відбулася», або лімітрофа⁵.

Як зауважує О. Дашевська, вітчизняна наука і політикум пропонували різні варіанти формування української ідентичності і механізмів самопозиціонування країни на міжнародній арені, але вони не сприяли консолідації України. Навпаки, зростали дезінтеграційні процеси всередині країни, посилювалось розділення на схід та захід, що спровокувало два «майдани»⁶. Слід додати, що

¹ Кісь, Р.Я. (1998). *Фінал Третього Риму: Російська месіянська ідея на зламі тисячоліть*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 13.

² Цит. по: Кісь, Р.Я. (1998). *Фінал Третього Риму: Російська месіянська ідея на зламі тисячоліть*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 302.

³ Цит. по: Рябчук, М.Ю. (2015). Російський вимір «української кризи». *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*, 1, 119.

⁴ Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 142.

⁵ Бушуев, В.В. (2011). Национально-государственная идентичность в современном мире и роль исторической политики в ее формировании (теоретико-методологический анализ). *Вестник МГГУ им. М.И. Шолохова*, 4, 82.

⁶ Дашевська, О.В. (2015). Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного визначення України. *Сучасне суспільство*, 2, 51.

поряд із внутрішніми суперечками і невизначеністю українського істеблїшменту щодо змісту української державної ідентичності, негативний вплив здійснює і зовнішнє втручання, яке вилилося у втрату Україною контролю над частиною території і виникненню збройного конфлікту.

Причому дуже часто причиною непорозумінь між суб'єктами обговорення проблеми української ідентичності стають переважно формальні образи на перетині понять «національне», «етнічне», «національна держава» тощо. З цього приводу слушно зауважує Г. Палій, «... слабкість «національної» ідентичності у порівнянні з етнічною породжує небезпеку відмежування представників етносу від решти суспільства, зростає ймовірність міжетнічного та міждержавного конфліктів. Крім того, наявність етнічних «анклавів» за умов слабкості загальнонаціональних зв'язків створює сприятливу ситуацію для використання їхніх суперечностей із державним центром зовнішніми силами»¹.

Отже, нагально необхідним є врахування особливостей формування ідентичності в залежності від внутрішньополітичної ситуації і з урахуванням можливої небезпеки стороннього втручання. Звісно, з огляду на багатонаціональність більшості держав світу і відповідний рівень культурно-політичного розвитку, поняття «національна ідентичність» нібито вже втратило свій початковий етнічний зміст і набуло громадянсько-політичного наповнення, але, на думку вітчизняних вчених, в українських реаліях все ще далеко не так однозначно.

Зокрема, Н. Пелагеша наголошує, що семантична багатозначність терміну «національна ідентичність» та його генетична пов'язаність з поняттям «націоналізм» викликає сумнів у доцільності і коректності його використання в українському політичному дискурсі. «На наше переконання, концепція української національної ідентичності непридатна для використання у загальнодержавному політичному контексті та загальнодержавній політичній риторичі, оскільки в ній закладений величезний, з огляду на етнічну строкатість українського суспільства, конфліктний потенціал»².

Слід погодитися, що зазначений конфліктний потенціал вкрай негативно впливає як на процес державної самоідентифікації багатонаціонального населення України, так і значною мірою заважає виробленню системної державної політики у питаннях створення адекватної моделі самоідентифікації. З огляду на наведену аргументацію цілком слушним виглядає пропозиція Н. Пелагеші замість поняття «національна ідентичність» використовувати більш нейтральне в ідеологічному плані поняття «державна ідентичність». Українська державна ідентичність повинна стати «ідеальним типом», до якого на підставі спільних інтересів і цінностей, мають тяжіти індивідуальні та спільнотні ідентичності в суспільстві³.

Особливого значення саме таке трактування ідентичності як державної, а не національної, набуває з огляду на численні дискусії навколо розколу України. Як зауважує український вчений Я. Грицак: «Особливість українського випадку полягає в тому, що вестернізація тут набрала регіонального виміру, котрий – дуже спрощуючи – можна представити як культурний і політичний розкол сучасного українського суспільства на україномовний Захід та російськомовний Схід. Помаранчева революція цього поділу не зліквідувала. Навпаки, подібно до міжвоєнної Німеччини та Росії, переможна демократія, замість об'єднати народ, поглибила його розкол»⁴. До зазначеного розколу додалося розчарування від завищених очікувань, що не справдилися. На думку Л. Нагорної: «Вони створили ефект поглиблення ідентифікаційної кризи. Ідентифікаційна криза у її сьгоднішньому вигляді – це, насамперед, розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, невизначені перспективи, постійний пошук ворогів, безкінечне «перетягування канату» у владних верхах, аномія з паралельним наростанням агресивності на масовому рівні»⁵.

На жаль, змушені констатувати, що подальший розвиток подій у нашій країні, що характеризувався активними іноземними впливами, призвів до того, що зазначений українськими вченими розкол і криза ідентичності не тільки не були подолані, але унаслідок зухвалого і підступного зовнішнього втручання набули вже трагічного наповнення.

¹ Палій, Г.О. (2005). *Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 11.

² Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 114.

³ Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 118.

⁴ Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 292.

⁵ Нагорна, Л.П. (2007). «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики. *Політичний менеджмент*, 2, 48.

Чи не вирішальним для такого розвитку ситуації стало не зовсім вірне розуміння не тільки наявної самоідентифікації населення України, але і остаточної її конфігурації. Не випадково Я. Грицак наголошує, що Україну не вдається концептуалізувати суто в категоріях «або–або» – завжди залишається бодай мінімальна можливість компромісної формули «і–і». «Модернізаційна» парадигма узагальнює досвід Західної Європи останніх п'яти століть як певну універсальну формулу: «модернізуйся або гинь» – чи у місцевий, східноєвропейський спосіб «догнати і перегнати Захід». Водночас альтернативна перспектива концептуалізує західний досвід не як правило, а радше як виняток, що постав як переплетіння певних, значною мірою унікальних історичних обставин, а тому не може бути успішно повторений десь поза західним ареалом. Як зауважує Я. Грицак: «У суперечці між цими двома поглядами «або–або» правда лежить десь посередині, тобто у просторі «і–і»¹.

Таке бачення сутності процесу внутрішньої модернізації нашої країни, безперечно, є слушним, оскільки спирається на визнання культурно-історичної унікальності, яка у свою чергу зумовлюватиме певну варіативність очікуваних результатів перенесення західного досвіду на українській ґрунт відповідно до особливостей світогляду і наявного політико-економічного досвіду.

Проте, щодо зовнішньополітичного аспекту української державної ідентичності питання, скоріш за все, стоїть все ж таки саме у площині «або–або». В якості теоретичного підґрунтя нашого припущення скористаємось концепціями російського вченого, неоевразійця О. Дугіна. На його думку, паттерном процесів глобалізації у сучасному світі є Захід, головним вектором наукової програми якого з початку Нового часу стало очищення раціональності від ірраціональності. Ліберальна економіка вже звільнилася від «сакрального», і закономірним етапом подальшого утвердження раціонального у світі має стати економічна глобалізація, що ґрунтується на коді «абсолютної раціональності»².

Водночас, О. Дугін зауважує, що у цьому процесі вже сьогодні намітилися певні відхилення. Зокрема, «регіональна глобалізація» в особі «віртуальної інтегрованої Євразії» і її потенційне економічне об'єднання може стати головною перепоною для «планетарного глобалізму». Крім того, у межах «великого простору» Євразії поряд із європейським центром створюється ще один глобальний проект, центром якого, на думку О. Дугіна, буде саме Росія. За таким сценарієм цілком слушним є висновок українського дослідника А. Гальчинського: «... історичним шансом державотворчого змагання української нації є максимально можливе впровадження європейських стандартів економічного та суспільно-політичного процесу як необхідної протизаги російському неоімперському проекту»³.

Отже, наведена думка українського вченого разом з теоретичними побудовами О. Дугіна дозволяє впевнено стверджувати, що питання самоідентифікації України вирішується саме у площині однозначного вибору «або – або». Логіка світового процесу глобалізації і трагічні події останніх років остаточно розвіяли міфи багатовекторності. За справедливим зауваженням Н. Пелагеші: «Або Україна стає частиною європейського процесу регіональної глобалізації або неминуче перетворюється на об'єкт створення іншого геополітичного та соціокультурного простору – панросійського»⁴.

Враховуючи вагомість зазначених проблем для вироблення модерної української державної ідентичності, треба вирішити питання визначення ступеня наявної багатоманітності населення України і віднайти точки дотику, які можуть стати основою для вироблення загальної системи цінностей. Як зауважує С. Павлюк: «Стержневим компонентом усієї політичної будови виступає ідеологія, як система цінностей, яку визнає і засвоює суспільство, виступаючи консолідуючою максимою, здатною мобілізувати національну енергію для здійснення найвищої суспільної мети – повноцінного розкриття і правового забезпечення природних задатків людини»⁵.

Без зайвого оптимістичного засліплення, слід визнати, що на шляху до зазначеної консолідуючої максими існують доволі серйозні перепоони. До вже наведеної вище думки

¹ Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 294.

² Дугін, А.Г. (2003). *Глобальний дискурс. Аналіз процесов глобалізації в світе різних методологій*. Суми: ИТД «Университетская книга», 113.

³ Гальчинський, А.С. (2002). *Україна – на перехресті геополітичних інтересів*. Київ: Знання України, 121.

⁴ Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 120.

⁵ Павлюк, С.П. (2003). Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 7.

Я. Грицака про регіональний вимір вестернізації приєднується М. Рябчук, який пише про вже згадувані нами «дві України», де існують «різні світи, різні цивілізації», що відрізняються «способом мовлення і способом мислення місцевих жителів», які «орієнтуються на цілком інші культурні моделі, цивілізаційні й географічні центри, сповідують інші, принципово непримиренні й непокдані між собою історичні міфи та наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше»¹.

Отже, ми бачимо нібито безвихідну ситуацію кризи ідентичності. Але справи все ж таки далеко не безнадійні. По-перше, з точки зору позитивної психології, «криза – це можливість». За твердженням автора однойменної книги, американського фахівця зі стратегії та інновацій С. Стейнберга: процвітають саме ті люди, які фокусуються на майбутнє, готові зростати і змінюватися, використовувати можливості і перспективи².

А по-друге, Україна у сенсі розділеності зовсім не одинока. Зокрема, у праці «Ідентичність Франції» історик Ф. Бродель, услід за своїм колегою Ле Февром повторює, що «ім'я Франції – різноманітність», і погоджується з висновками Ерве Ле Бра і Емануеля Тодда, зробленими на підставі вивчення регіональних відмінностей, що «за всіма ознаками, Франція не мала б існувати» – її треба було «вигадати». Він докладно зупиняється на живучості поділу на французький південь і французьку північ і зауважує, що Францію можна зрозуміти як мереживо різних відмінних між собою регіонів. Але таке мереживо, додає він, можна знайти всюди в Європі. І підсумовує: «... кожна нація поділена, але вона існує і розвивається за рахунок цих поділів»³.

Отже, якщо не зациклюватися на проблемах відмінностей, а шукати і використовувати переваги багатоманітності, можна досягати успіху. Слід зазначити, що і вітчизняні дослідники також не схильні надто драматизувати відсутність універсальної ідентифікації, прийнятної як для Заходу, так і для Сходу України. Зокрема, Я. Грицак наголошує: «можна по-різному бути українцем, як зрештою існують різноманітні способи бути людиною»⁴.

Загально відомо, що першим і дуже важливим етапом процесу подолання негарздів є визнання і усвідомлення проблеми як комплексу явних і прихованих протиріч та супутніх чинників. Саме комплексний підхід дозволив М. Рябчуку не лише загострити проблему двоподілу України, але і запропонувати продуктивний шлях подолання цієї «ментальної кризи». Він, наприклад, вважає, що в умовах українського культурного життя проблема порозуміння протилежних позицій загострюється ще й тим, що є спадщиною боротьби «колоніального» та «антиколоніального» дискурсів. Звідси витікає необхідність нової культуротворчої позиції: «Лише постколоніальний підхід, як підхід справді діалогічний дає змогу включити в себе обидва антагоністичні, непримиренні й однаково монологічні підходи – колоніальний, та антиколоніальний. Причому вчений застерігає від будь-якого механічного змішування дискурсів. «Включити» – не означає створити якусь еклектичну суміш русофобії й українофобії, «індоевропейства» й «малоросійства». Ідеться про інше – про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної»⁵.

Водночас Л. Нагорна наголошує, що застосування схеми «метрополії – колонії» до українських реалій, дихотомій «свій – чужий», «імперія – колонія», «гнобителі – гноблений», ідеї народу-жертви і «топосу поразок», що стали лейтмотивом національного наративу, прищеплюють суспільній свідомості систему стереотипів і міфів, «... які в сумі створюють викривлену картину буття української нації у часі і в просторі, її взаємин із сусідами й імперськими структурами, її статусу на той момент, коли Україна увійшла у коло незалежних держав»⁶. На думку дослідниці, новий концепт «Україна – колонія СРСР» легко прижився ще й тому, що відповідав якимось потаємним структурам української самосвідомості. Так само, як

¹ Рябчук, М.Ю. (2003). *Дві України: реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика, 10.

² Стейнберг, С. (2015). *Кризис – это возможность*. Москва: «Манн, Иванов и Фербер», 17.

³ Цит. по: Соломадин, І.М. (2003). Гуманітарне мислення у пошуках ідентичності на «болочих швах» полі культурності. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 21.

⁴ Грицак, Я.Й. (2003). І ми в Європі? *Критика*, 4, 8.

⁵ Соломадин, І.М. (2003). Гуманітарне мислення у пошуках ідентичності на «болочих швах» полі культурності. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 34.

⁶ Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 148.

думаючий росіянин глибоко в душі плекає переконання у месіанському призначенні свого народу, українець втішається усвідомленням власної «тяжкої долі», відчуває спільноту, до якої належить, жертвою, принесеною на вітар історії¹.

На нашу думку, негативні наслідки подібних міфологем для процесів формування модерної державної ідентичності важко перебільшити. У суспільній свідомості формується помилкове уявлення про минуле української нації, про її місце і роль у розбудові тих держав, до складу яких входили українські землі. Таким чином, втрачається належне українцям право на ті здобутки державотворення, які не зможуть заперечити навіть найбільш запеклі опоненти України. Тим більше, що велич держави, до якої апелюють ці опоненти, будувалася зусиллями українців, які століттями займали провідні посади у державі і відігравали далеко не останню роль у розвитку освіти, науки і культури.

Звісно, що з огляду на сучасний трагічний етап взаємовідносин між країнами, слова П. Толочко про те, що «Ідентифікація України на підкресленому негативізмі до Росії й росіян демонструє певну ущербність» звучать не дуже доречно, але слід розглядати їх як заклик до більш спокійного і самовпевненого ставлення. Намагання постійно порівнюватися саме з Росією дуже нагадує прояв саме того комплексу меншовартості, від якого ми так намагаємося звільнитися. Треба пам'ятати: «Політичну конструкцію російської, а потім радянської імперії значною мірою створювали й українці»². А пам'ятаючи про це, слід ретельно аналізувати особливості російської державної ідентичності з метою виявлення цілком можливих підсвідомих запозичень деяких негативних рис, що можуть увійти в модерну українську ідентичність як такий собі «дарунок» від минулого досвіду сумісного ідейно-політичного конструювання.

Водночас загальновідомо, що порівняння з іншими є одним з головних шляхів пізнання себе. Отже, будь-яке намагання визначитися зсередини будуть недостатньо повними без відповідного корегування ззовні. Причому для більш чіткого визначення усіх деталей власної унікальної ідентичності, слід обирати найбільш наближені до себе об'єкти з найменш виразною відмінністю. Тому проблему державної ідентичності України у поточних реаліях треба розглядати не лише крізь призму геополітичних, цивілізаційних і економічних проблем і інтересів, а також у порівнянні з іншими країнами пострадянського простору.

З цього приводу зауважимо, що на відміну від решти пострадянських країн Україна має суттєву історичну перевагу, а саме українське козацтво, яке вітчизняні науковці розглядають як центральний символ української ідентичності. Знаний публіцист А. Стріляний влучно підмітив, що можна написати історію Росії без жодної згадки про козаків, але історію України не можна собі без них уявити. У конкретних релігійно-культурних і політичних умовах, що склалися в українських землях, саме суміш козацької військової структури зі зреформованим православ'ям стала підставою нової, української ідентичності³.

На жаль, українській політиці протягом тривалого часу явно бракувало системного бачення місця України в сучасному глобалізованому світі, усвідомлення пріоритетних національних інтересів і зовнішніх орієнтацій. Очевидно, що без вироблення інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, здатних зцементувати соціум, Україна і надалі буде приречена на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність, кризи ідеалів.

Процес державної самоідентифікації потребує визнання та утвердження у суспільної свідомості власної суб'єктності. Постколоніальність, почуття меншовартості й інші подібні терміни значною мірою штучно вигадані і нав'язані, ніж дійсні. На нашу думку, визнання України колонією, яке має на меті виправдати її вікове прагнення до незалежності, насправді завдає більшої шкоди, ніж користі. Формувати успішну модель державної ідентичності слід на прикладах досягнень і звершень, а не на перманентному згадуванні поразок, образ і гноблення. Звісно, що треба пам'ятати і гіркі сторінки історії, в першу чергу, як застереження і як шану величезним жертвам і втратам, що їх понесла наша країна. Проте, раз і назавжди позбутися і постколоніального синдрому, і почуття меншовартості можна, визнавши Україну повноправним суб'єктом державотворення за часів і Російської імперії, і Радянського Союзу.

¹ Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 149.

² Толочко П.П. (2004). *Несповідимі путі України: вибр.наук.-попул. та публіц. пр. за 1998–2003 рр.* Київ: АртЕк, 129.

³ Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 288.

Вивчення і активне пропагування участі українців у державотворенні дозволить суттєво нівелювати навіть деякі усталені міфологеми і наповнити їх новим, цілком позитивним для української державної ідентичності змістом.

Отже, слід наголосити, що саме усвідомлення державотворчого потенціалу України і українського народу, який вже було реалізовано в історії, а не «віктимізована свідомість» має лягти в основу формування модерної української державної ідентичності. У протилежному випадку наші опоненти не тільки продовжуватимуть перекручувати минуле задля приниження історичної ролі України, але і вдавтимуться до ревізії спільної історії задля задоволення власних амбіцій.

Підсумовуючи, мусимо наголосити, що проблема визначення чіткого місця України у світі, незважаючи на її безумовну складність, цілком вирішувана, оскільки ідентичність виступає не як даність, а як багаторівнева динамічна структура, що піддається конструюванню у процесі взаємодії суб'єктів. Проблема ідентичності гостро актуалізується у часи трансформацій, народження і формування нових соціальних і політичних конфігурацій. На цьому етапі відбувається переоцінка цінностей, визначення нових орієнтирів і пріоритетів. Ключову роль у цьому процесі відіграє попередній досвід, який визначає рівень толерантності у відношенні до Іншого, що виступає в якості відправної точки визначення змісту своєї ідентичності. Але цей досвід треба вивільнити від впливу міфологізованої картини світу, яка століттями відтворювала і ретранслявала цінності етатизму, конфронтації, ізоляціонізму, автаркії, утримуючи тим самим штучну єдність імперського Левіафана. Вхідження України у відкритий світ значною мірою залежатиме від ефективності державної самоідентифікації, відповідної модерним цінностям і адекватної викликам сьогодення. Формування модерної української державної ідентичності вимагає, не заперечуючи очевидні факти спільної історії, визначити відмінні риси державотворчих традицій Росії і України, які дозволять сформулювати власну самостійну і самодостатню модель української державної ідентичності і нарешті позбавитися стереотипів вторинності, недостатньої зрілості української держави, що нам наполегливо нав'язуються.

References:

1. Berdjaev, N.A. (2000). *Russkaja ideja [The Russian idea]*. Moscow: ООО «Izdatel'stvo AST». [in Russian].
2. Bushuev, V.V. (2011). Nacional'no-gosudarstvennaja identichnost' v sovremennom mire i rol' istoricheskoj politiki v ee formirovanii (teoretiko-metodologičeskij analiz) [National-state identity in the modern world and the role of historical policy in its formation (theoretical and methodological analysis)]. *Vestnik MGGU im. M.I. Sholohova [Bulletin of M.I. Sholokhov MGGU]*, 4, 77–93. [in Russian].
3. Dashevska, O.V. (2015). Natsionalno-derzhavna identychnist yak shliakh do heopolitychnoho vyznachennia Ukrainy [National and state identity as a way to geopolitical recognition of Ukraine]. *Suchasne suspilstvo [Modern society]*, 2, 50–59. [in Ukrainian].
4. Dugin, A.G. (2003). *Global'nyj diskurs. Analiz processov globalizacii v svete razlichnyh metodologij [Global discourse. Analysis the processes of globalization in the light of various methodologies]*. Sumy: ITD «Universitetskaja kniga», 113–121. [in Russian].
5. Halchynskyi, A.S. (2002). *Ukraina – na perekhresti heopolitychnykh interesiv [Ukraine – at the crossroads of geopolitical interests]*. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Hnatiuk, O. (2005). *Proshchannia z imperiieiu: Ukrainski dyskusii pro identychnist [Farewell to the Empire: Ukrainian discussion about identity]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
7. Hrytsak, Ia.I. (2003). I my v Yevropi? [Are we in Europe?] *Krytyka*, 5–8. [in Ukrainian].
8. Hrytsak, Ia.I. (2011). *Strasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad [Passion for nationalism: an old story in a new way]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
9. Kis, R.Ia. (1998). *Final Tretoho Rymu: Rosiiska mesiianska ideia na zlami tysiacholit [Final of the Third Rome: Russian messianic idea at the turn of the millennium]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
10. Nahorna, L.P. (2007). «Viiny identychnosteï»: stsenarii i ryzyky [“Wars of identities”: scenarios and risks]. *Politychnyi menedzhment [Political management]*, 2, 47–54. [in Ukrainian].
11. Nahorna, L.P. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [The socio-cultural identity: traps of value distinctions]*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Paliï, H.O. (2005). *Stanovlennia yedynoi natsionalnoi identychnosti v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv Ukrainy [The formation of a unified national identity in the context of national interests]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. [in Ukrainian].
13. Pavliuk, S.P. (2003) *Dramatychnist protsesu samoidentyfikatsii ukraintsiv u suchasnykh umovakh: vlada i suspilstvo [Dramatic process of Ukrainian identity in modern terms: the government and society]*. *Ukraina problema identychnosti: liudyna ekonomika suspilstvo [Ukraine problem of identity: a man, economics, society]*, 6–11. [in Ukrainian].

14. Pelahesha, N.Ie. (2006). Ukrainska derzhavna identychnist v konteksti yevrointehratsii [Ukrainian national identity in the context of European integration]. *Humanitarnyi visnyk [Humanitarian Bulletin] ZDIA*, 25, 113–122. [in Ukrainian].
15. Pelahesha, N.Ie. (2008). *Ukraina v smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii [Ukraine in semantic postmodern wars: the transformation of the national Ukrainian identity in the context of globalization]*. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
16. Riabchuk, M.Iu. (2003). *Dvi Ukrainy: realni mezhi, virtualni viiny [Two Ukraines: the real limits, virtual war]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
17. Riabchuk, M.Iu. (2015). Rosiiskyi vymir «ukrainskoi kryzy» [The Russian dimension of "Ukrainian crisis"]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa [Scientific Proceedings of the Institute of Political and Ethnic Studies named after I. F. Kuras]*, 1, 115–129. [in Ukrainian].
18. Smith, A. (1992). National identity and idea of European unity *International Affairs. Cambridge*, 1, 67. [in English].
19. Solomadyn, I.M. (2003). Humanitarne myslennia u poshukakh identychnosti na «boliuchykh shvakh» poli kulturnosti [Humanitarian thinking in the search for identity on "painful joints" of culture.]. *Ukraina problema identychnosti: liudyna ekonomika suspilstvo [Ukraine problem of identity: a man, economics, society]*, 18–25. [in Ukrainian].
20. Stejnberg, S. (2015). *Krizis – eto vozmozhnost [Crisis is an opportunity]*. Moscow: «Mann, Ivanov i Ferber». [in Russian].
21. Stepyko, M.T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: the phenomenon and principles of formation]*. Kyiv: NIS. [in Ukrainian].
22. Tolochko, P.P. (2004). *Nespovidymi puti Ukrainy: vybr.nauk.-popul. ta publits. pr. za 1998–2003 rr [Inscrutable ways of Ukraine: selected works]*. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].